

GYEREKESÉLYEK A VÉGEKEN I.

GYEREKESÉLYEK A VÉGEKEN

I.

Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű
kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről

Szerkesztette:
Vastagh Zoltán – Husz Ildikó

A kötet szerzői:

Bauer Zsófia (MTA TK)
Fekete Attila (MTA TK)
Husz Ildikó (MTA TK)
Kiss Márta (MTA TK)
Perpék Éva (MTA TK)
Vastagh Zoltán (MTA TK)
Zeller Eszter (MTA TK)

MTA TK
Gyerekesély program
Budapest
2016

Készült a TÁMOP-5.2.1-12 „Gyerekesély program országos kiterjesztésének szakmai-módszertani megalapozása és a program kísérése” pályázat keretében. A kötet megjelenését az EFOP-1.4.1-15 „Integrált gyermekprogramok szakmai támogatása” című projekt támogatta.

Lektorálta: Albert Fruzsina

Olvasószerkesztő: Sasfi Csaba

A borítón látható fotók Fekete Attila munkái

ISBN 978 963 418 008 1

©Bauer Zsófia, Fekete Attila, Husz Ildikó, Kiss Márta, Perpék Éva,
Vastagh Zoltán, Zeller Eszter
© MTA TK

Tartalom

Előszó (<i>Husz Ildikó</i>)	5
I. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS, MÓDSZERTAN	8
1. Gyerekszegénység és gyerekesélyek a kutatások tükrében (<i>Bauer Zsófia</i>)	9
2. Módszertani megjegyzések a kistérségi szükségletfelmérésről (<i>Vastagh Zoltán</i>)	31
II. FOGLALKOZTATÁS, DEPRIVÁCIÓ, LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK	38
3. Gyerekszegénység a munkaerő-piaci helyzet tükrében (<i>Fekete Attila</i>)	39
4. Depriváció a gyermekes családokban (<i>Fekete Attila</i>)	49
5. A gyermekek lakáskörülményei és néhány ezzel összefüggő egészségi probléma (<i>Vastagh Zoltán</i>) ..	67
III. OKTATÁS, NEVELÉSI KÖRNYEZET, SZABADIDŐ	91
6. Oktatási esélyek egyenlőtlensége a hátrányos helyzetű kistérségekben (<i>Kiss Márta</i>)	92
7. Otthoni nevelési környezet és iskolai teljesítmény (<i>Perpék Éva, Fekete Attila</i>)	120
8. Különóra vagy csavargás? A gyermekek szabadidő-eltöltése (<i>Zeller Eszter</i>)	152
Melléklet	174

2. Módszertani megjegyzések a kistérségi szükségletfelmérésről

VASTAGH ZOLTÁN

A kistérségi szükségletfelmérés koncepciója

Az alábbiakban a TÁMOP-5.2.3 gyerekesély programban résztvevő 23 LHH (leghátrányosabb helyzetű) kistérségben, 2013-2014 folyamán felvett kérdőíves felmérés módszertanának főbb sarokköveit ismertetjük, melynek célja, hogy bemutassák a kistérségekben élő gyermekes családok életkörülményeit.

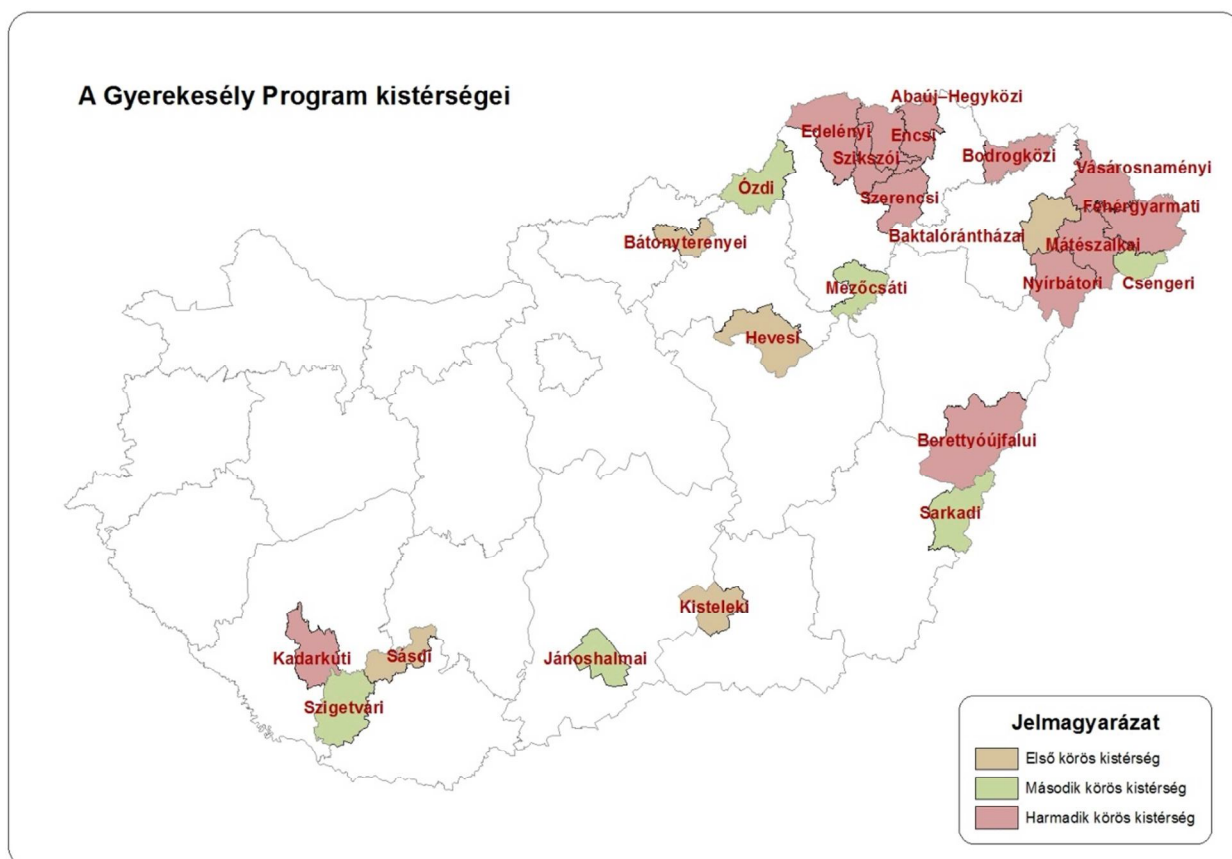
Az adatfelvételeket a kistérségek megbízásából, a TÁMOP 5.2.3 „Integrált térségi programok, a gyerekek és családjaik felzárkózási esélyének növelésére” elnevezésű pályázat keretében készítették a partnerként bevont felsőoktatási intézmények hallgatói és oktatói, a kistérségben élő gyermekes családok reprezentatív mintáján. A program ideje alatt az első¹ és második körben bevont 11 kistérségben két felvételre, míg a harmadik körös 12 kistérségben egy kérdőíves felvételre került sor.

A kérdőíves felvételek szakmai háttérét, vagyis a mintaválasztást, az adatok ellenőrzését és az különálló felvételekből származó adatok egyesített adatállományba való összeszervezését az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Gyerekesély-kutató csoportja végezte.

A szükségletfelmérések elsődleges célja az, hogy segítségével felmérhessük és bemutathassuk a Gyerekesély Programban résztvevő kistérségek gyermekes családjaiknak életkörülményeit és legfőbb problémáit, illetve, hogy a program további fázisaiban a változások nyomon követéséhez és a hatásvizsgálatok szükséges alapköveket lefektessük. Azonban a kistérségi adatállományok összekapcsolásával létrejött egy olyan nagymintás adatbázis, melynek segítségével az ország legelmaradottabb térségeiben élő nagyrészt szegény gyermekek és családjaik életviszonyait mélyebben és célzottan is lehet elemezni.

Vagyis ez az adatfelvétel és adatállomány egyedülálló abból a szempontból, hogy nincs az országban még egy olyan hasonlóan nagy-mintás kutatás, amelyben a vidéki szegénység, illetve kifejezetten a leghátrányosabb térségekben élő gyermekek állnának a fókuszban, ezért a szükségletfelmérés olyan sérülékeny csoportokról szolgáltat többletinformációkat, amelyeket más adatgyűjtések kevésbé érnek el. A szükségletfelmételnek ez a sajátossága hozzásegít a gyermekkel kapcsolatos kutatások módszertani elmélyítéséhez és hátrányos helyzetű térségek szociális problémáinak mélyebb megértéséhez.

¹ Az első körben bevont 5 kistérségben 2011-ben készült az első felmérés, a korábbi MTA Gyermekszegénység Elleni Programiroda munkatársainak szakmai-módszertani támogatásával. Ennek az adatfelvételnek a kérdőívei szolgáltak alapul a későbbi felvételeknél is, azonban a kérdések körét lényegesen bővítettük. Az első öt felmérés eredményei a gyerekesely.tk.mta.hu honlapon elérhetők.

A kutatás kérdőíve

Az adatfelvétel során a mintába került családok körében elsőként egy háztartási kérdőív került kitöltésre. Ebben először a háztartás szerkezetére kérdeztünk rá. Minden háztartástagról felvettük az alap információkat: megkérdeztük a nemét, életkorát, iskolai végzettségét, gazdasági aktivitását. Információt gyűjtöttünk a jövedelmi viszonyokról, segélyekhez, támogatásokhoz való hozzáférésről, a háztartás anyagi lehetőségéről, a lakás állapotáról.

Következő lépésben a háztartásban élő minden 0-17 éves gyerekről külön kérdőívet vettünk fel. Ebben rákérdeztünk a szülőktől a gyermeki szükségletek kielégültségére, a gyerekek egészségi állapotára, oktatási előmenetelére. A válaszadó elsősorban a gyerek(ek) édes- vagy nevelőanyja, másodsorban az édes- vagy nevelőapja, harmadsorban az a felnőtt személy volt, aki a gyerekek gondozásáért elsősorban felel.

A kérdőív kialakításakor a korábbi helyzetfelmérés kérdőívét tekintettük kiindulási alapnak, amelyet tapasztalataink alapján módosítottunk. Új témákat vezettünk be, egyes kérdéseket átfogalmaztunk, s az országos adatokhoz való viszonyítás érdekében – ahol lehetett, érdemesnek mutatkozott – kérdéseinket összehangoltuk a TÁRKI Háztartásmonitor kérdőívével.

Az országos referencia értékek egy része egy a TÁRKI 2012-es országos reprezentatív felméréséből illetve az ehhez kapcsolt saját kérdésblokkunkból származik (TÁRKI Háztartásmonitor, 2012) más részük pedig a 2011-es Népszámlálás adataiból. A gyermeki szükségletek kielégültségét szintén országos szintű KSH adatokkal, a 2009-es EU-SILC indikátoraival hasonlíthatjuk össze.

A háztartási kérdőív témablokkjai felölelték a háztartásszerkezet, a lakáskörülmények, a munkaerő-piaci részvétel, a jövedelmek, a főbb tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság, az anyagi depriváció, a szociális alapszolgáltatások igénybevételének és az ezekhez való hozzáférés lehetőségeiről rendelkezésre álló információnak, az anyagi nehézségek és fizetési elmaradások, az egészségi állapot, a mentális, érzelmi állapot, a nemzetiségi hovatartozás, a társadalmi és politikai részvétel, a családi és rokoni kapcsolatok és a lakóhellyel való elégedettség témaköreit. A gyermek kérdőív pedig kérdéseket fogalmazott meg a gyermekek egészségi állapotára, szabadidő-eltöltési szokásaira, káros szenvedélyeire, iskolai előmenetelére, iskolán kívüli tevékenységeire, a tanulás és a játék otthoni tárgyi körülményeire, valamint a szülőknek a gyermek oktatási intézményéről, iskolai közösségről alkotott véleményére vonatkozóan.

A vizsgálati minta

A Szükségletfelmérés mintáját és almintáit többlépcsős rétegzett mintavételi eljárással alakítottuk ki. (Bass, 2013, 5.; Fekete, 2013, 6.; MTA-TK, 2011a, 2.,; 2011b, 2.) A mintaválasztás első lépcsőjében egy települési minta került kiválasztásra. A mintakeret kialakításakor rétegzési szempontokként vettük figyelembe, hogy az LHH térségekben élő gyermekes háztartások életkörülményeit befolyásolja:

- a háztartás lakóhelye (kistérségi központ, egyéb város, 1000 fő feletti települések, 1000 fő alatti kistépülések)
- a háztartás roma kisebbséghez való tartozása (roma, nem roma)
- a háztartásban élő gyermekek száma (1,2,3 vagy több gyermek).

A települések kiválasztása településtípus illetve népességszám, valamint a roma népesség aránya szerint (nincs, alacsony, közepes arány) történt. A cél az volt, hogy az előzetesen meghatározott szempontok alapján kirajzolódó településtípusok mindegyike egyenlő esélyt kapjon a mintába való bekerülésre. Mivel a kisebbséghez való tartozásról nincsenek hozzáférhető háztartási szintű adatok, ezért a roma népesség településen belüli arányánál² a 2011. évi népszámlálás adatait vettük alapul, illetve a kistérségi szakemberek véleményét is figyelembe vettük.

A következő lépésben a népesség-nyilvántartás adataiból a kiválasztott településeken gyerekszám szerinti rétegzett mintát alakítottunk ki a gyermekes háztartások közül (ld. Függelék 2. táblázata). A háztartásokat az egy, két, és háromgyerekes háztartás kategóriákon belül, az országos és járási népesség-nyilvántartás valamint a jegyzőktől származó nyilvántartás adataiból véletlen csmgenerálással választottuk ki.

² Mint ismeretes, a 2011. évi népszámlálás (is) nagy valószínűséggel alulbecsli a roma népesség arányát. A települések etnikai arány szerinti csoportosítását ezért előzetesen egyeztetttük a kistérségi programban dolgozó munkatársakkal. Azoknál a településeknél, ahol a helyi szakemberek szerint a népszámlálás adataihoz képest lényegesen nagyobb a roma népesség aránya, a csoportba sorolást ennek megfelelően módosítottuk. Az átsorolás azonban csak néhány települést érintett.

Meghiúsulások és az adatfelvétel időbeli lebonyolítása

Az adatfelvételek kistérségenként önállóan történtek 2013 áprilisa és 2014 májusa között. A pontos időbeli eloszlást a Függelék 1. számú táblázata mutatja be. A lekérdezések során egyes településeken (elsősorban a városokban) jelentős mértékű visszautasításba ütköztünk, emiatt a minta elemszáma lecsökkent. A mintába kijelölt 7792 háztartás közül végül 6122 esetben volt sikeres a kikérdezés, amihez hozzájárult a pótcímzés is. A 6122 háztartásban 12879 gyerek élt, akik közül 12621-ről sikerült kérdőívet kitöltetnünk, azaz a háztartásokon belüli meghiúsulási arány csak 2,1 százalék volt. A meghiúsulásokból és minőségi problémákból fakadó torzulást végül súlyozással korrigáltuk és ennek eredményeként állt elő a 23 LHH kistérség gyermekes családjait reprezentálni hivatott adatbázis.

Az adatok javítása és imputálása

Az adatok javítása kisebb részben a nyilvánvaló elírásokat, logikai hibákat, nagyjából pedig a háztartási jövedelmet érintette. Az egyes kérdőíven szereplő jövedelmi tételek összesítése után az adatbázisban szereplő 6122 háztartás közül 332-nek (5,4%) egyáltalán nem volt értékelhető jövedelmi adata. Ezeknél a háztartásoknál jövedelemimputációt hajtottunk végre. Mivel adatbázisunkban a mintából következően amúgy is magas arányban vannak a hátrányos helyzetű szegény háztartások, így az imputálás fő szempontja az volt, hogy minél inkább csökkentsük azoknak a családoknak a számát, amelyek csak a jövedelmek elfelejtése miatt kerülnének a jövedelmi szegények közé.

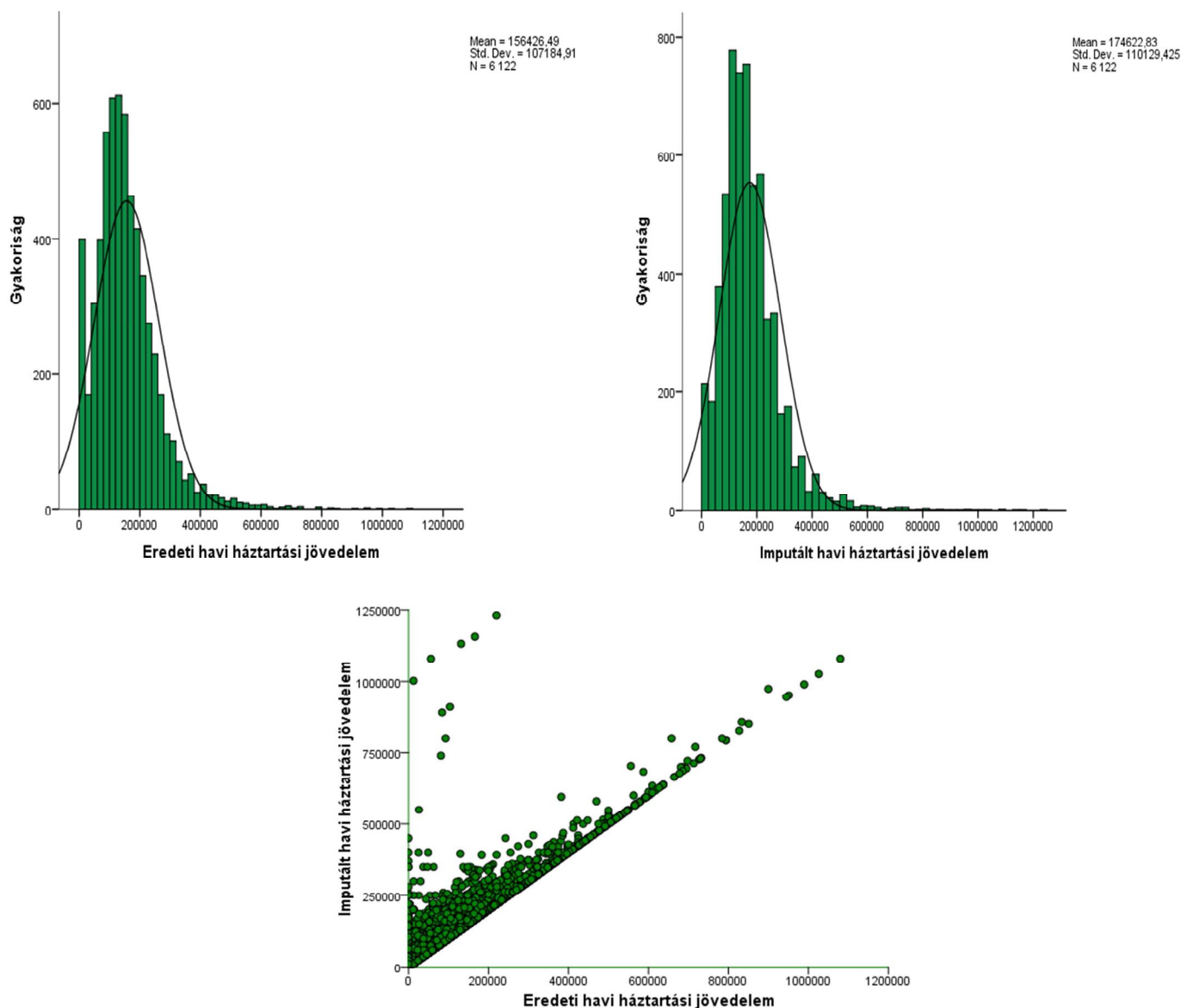
Az imputálást olyan módon vittük véghez, hogy az egyes – háztartási szinten kérdezett – jövedelmi tételeket a háztartástagok gazdasági aktivitásával vetettük össze és így jelöltük ki azokat a jövedelemfajtákat, amelyekkel az egyes háztartások nagy valószínűséggel rendelkeztek, de az adott tételnél nem vallottak be jövedelmet. Az így imputálásra kijelölt tételek:

- közfoglalkoztatásból származó jövedelem (a közfoglalkoztatásból származó jövedelem egy hónapra eső mintabeli átlaga szorozva a háztartás tagjainak közfoglalkoztatásban töltött hónapjaival)
- nyugdíjak (saját jogú és hozzátartozói is) (a nyugellátásból származó jövedelem egy hónapra eső mintabeli átlaga szorozva a háztartás tagjainak nyugdíjban töltött hónapjaival)
- Gyes, Gyed, terhességi gyermekágyi segély (együtt kezeltük, mivel nem volt megbízható információnk korábbi munkaviszonyról és jövedelemről; a Gyes törvényben meghatározott legkisebb összege szorozva a három évnél fiatalabb gyermekek számával)
- családi pótlék (a családi pótlék törvényben meghatározott legkisebb összege szorozva a háztartásban élő családi pótlékra jogosult gyermekekre jutó hónapok számával)
- segélyek (a segélyből származó jövedelem egy hónapra eső mintabeli átlaga szorozva a háztartás tagjainak valamilyen fajta segélyen töltött hónapjainak számával)

Az ilyen módon, egy évre számított átlagos értékeket elosztottuk az év hónapjainak számával, majd a többi változatlanul hagyott jövedelmi tétellel együtt egyetlen segéd-változóban összegeztük. Amennyiben az így képzett havi jövedelem magasabbnak bizonyult a háztartások által bevallott jövedelemnél, úgy azt ezzel helyettesítettük. Ezzel az eljárással végső soron a minta 40,7 százalékánál (2491 háztartásnál) került sor kisebb-nagyobb korrekcióra

1. ábra: A szükségletfelmérés jövedelmi adatainak eloszlása imutálás előtt és után

Az imputálás eredményeként így összesen 843 gyermek (a személyi minta 6,7 százaléka) került ki a jövedelmi szegények kategóriájából és került a nem szegények közé.

2. táblázat: A havi háztartási jövedelem eredeti és imputált értéke

		Imputált havi háztartási jövedelem	Eredeti havi háztartási jövedelem
N	Érvényes	6122	6122
	Hiányzó	0	0
Átlag		174622,83	156426,49
Medián		155020,00	140000,00
Módusz		200000,00	0,00
Szórás		110129,42	107184,91
Értékösszeg		1069040967,88	957642972,56

3. táblázat: A szegény gyermekek száma a mintában jövedelemimutálás előtt és után

Eredeti	Imputált		Összesen
	Szegény	Nem szegény	
Szegény	7605	843	8448
Nem szegény	0	4150	4150
Összesen	7605	4993	12598

Főbb képzett változók

Az elemzések egységesítésére és más adatokból – elsősorban az EU-SILC-ből – származó információkkal való összehasonlíthatóságra való törekvés érdekében több olyan változót képeztünk, amely végigkíséri a következő elemzéseket. Ezek közül kiemelkednek a szegénység és társadalmi kirekesztődés nemzetközi összehasonlítására szolgáló indikátorok, amelyek közül a relatív jövedelmi szegénységre, az anyagi deprivációra, illetve a háztartások munkaintenzitására vonatkozó változókat az EUROSTAT illetve a KSH meghatározásaihoz igazodva képeztük. Ennek megfelelően:

Relatív jövedelmi szegénynek tekintettük azokat a háztartásokat - és az ezekben élő személyeket -, amelyek OECD2 fogyasztási egységgel korrigált nettó háztartási jövedelme az országos medián érték 60 százaléka alatt maradt.

Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásnak tekintettük azokat a háztartásokat, amelyekben a munkaképes korú (18 és 59 év közötti) felnőttek az előző évben lehetséges (potenciálisan rendelkezésre álló) munkaidejük kevesebb, mint 20%-át töltötték munkával.

Súlyos anyagi deprivációval szembesülő háztartásnak tekintettük azokat a háztartásokat, amelyeket az alábbi kilenc kérdéskörből legalább négy jellezett:

- 1) hiteltörlesztéssel vagy lakásuk reszikiöltségeivel kapcsolatos fizetési hátralékuk van
- 2) lakásukat nem képesek megfelelően fűteni
- 3) váratlan kiadásokat nem képesek fedezni
- 4) nem tudnak legalább kétnaponta húst, halat, vagy ezzel egyenértékű tápanyagot fogyasztani
- 5) nem engedhetnek meg maguknak évente legalább egy hét üdülést

- 6) anyagi okból nem rendelkeznek személygépkocsival
- 7) anyagi okból nem rendelkeznek mosógéppel
- 8) anyagi okból nem rendelkeznek színes televízióval
- 9) anyagi okból nem rendelkeznek telefonnal

A fentiek mellett változót képeztünk az etnikai hovatartozásra vonatkozóan is. A Szükségletfelmérés háztartási kérdőívén három olyan kérdés szerepelt, amely alapján a gyermekeket nevelő család etnikai hovatartozására vonatkozó információkat tartalmazott. Ezek közül kettő a szülő önbesorolás szerinti etnikai hovatartozására vonatkozott, egy pedig arra, hogy a családban él-e önmagát romának/cigánynak valló ember. Ezen kérdésekre adott válaszok alapján;

roma/cigány etnikumú családban élő gyereknek tekintettük (a) azokat, akiknek a válaszadó szülője saját bevallása szerint (elsődlegesen vagy másodlagosan) roma/cigány etnikumhoz (is) tartozóként határozta meg magát, illetve (b) a kétszülős nukleáris család esetében azokat, ahol a válaszadó (szülő) a társára vonatkozóan azt nyilatkozta, hogy az magát roma/cigány etnikumhoz tartozónak tekinti.

Kiterjesztett családok esetében (ahol a szülőkön kívül más felnőtt is él) az etnicitásra vonatkozó kérdésekből nem lehetett egyértelműen azonosítani a szülők etnikai hovatartozását (a minta 7,2 %-a), így őket kihagytuk a változó képzésekor.

Felhasznált irodalom

Bass László (2013): Bányaterenyi kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. Gyerekesély Műhelytanulmányok 2013/7, MTA TK, Budapest

Fekete Attila (2013): Hevesi kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2013. Gyerekesély Műhelytanulmányok 2013/1, MTA TK, Budapest

MTA TK (2011a): Bányaterenyi kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2011. MTA TK, Budapest

MTA TK (2011b): Hevesi kistérség – A kistérségben élő gyermekek, fiatalok és családjaik helyzetének, igényeinek és szükségleteinek felmérése 2011. MTA TK, Budapest